

УДК 371.14
Інна ТИТАРЕНКО
м.Київ

Фахове вдосконалення вчителя в системі післядипломної освіти: теоретичний аспект

У статті проаналізовано сучасний стан післядипломної освіти вчителів, проблеми вдосконалення фахової підготовки у системі післядипломної освіти. Підкреслюється, що необхідно націлити систему підвищення кваліфікації не стільки на передачу інформації, скільки на формування і розвиток наукового стилю пізнавальної діяльності вчителя.

Забезпечення неперервності професійної освіти в сучасних умовах – це об'єктивна потреба й водночас невід'ємна складова соціально-економічної політики держави, її подальшого цивілізованого розвитку.

Система післядипломної освіти педагогічних кадрів, яка склалася в Україні, має свою специфіку, історію і певною мірою відповідає потребам країни. Тривалий час проблема підвищення кваліфікації і перепідготовки вчителів розглядалася як організаційна, а, отже, не досліджувалася у теоретичному аспекті. Лише у 80-ті – на початку 90-х років увагу дослідників було звернено до теоретичних основ підвищення кваліфікації працівників освіти. У цей період досліджуються науково-педагогічні проблеми курсових форм удосконалення професійної майстерності педагогів, підвищення ефективності навчального процесу на факультетах підвищення кваліфікації (Н. Борисова, В. Демчук), самоосвіти (В. Новічков), проводиться аналіз ефективності

підвищення кваліфікації вчителів початкових класів (П. Дроб'язко). Вперше були науково обгрунтовані зміст та організаційні форми підготовки директорів шкіл, резерву директорів та підвищення кваліфікації керівних кадрів (В. Бондар, В. Маслов, М. Красовицький), підготовки методичних працівників (Г. Штомпель). З'явилися роботи, присвячені дослідженням діяльності інститутів удосконалення вчителів (Л. Прокопенко), методичних установ (Е. Соф'янс, Д. Рупняк, С. Салій).

Предметом наукового дослідження стають диференціація навчання на основі підсумків атестації (Т. Тищенко), особистісно-педагогічна орієнтація вчителя (В. Воронцова), організаційно-педагогічні умови розвитку системи підвищення кваліфікації (М. Чегодаєв), інформаційного забезпечення (В. Скар).

Дослідники означеної проблеми вважають, що в Україні сформувалася система післядипломної освіти педагогічних кадрів, яка характеризується наявністю чіткої організаційної структури, упорядкованої сукупності навчальних закладів та методичних установ, основними функціями яких є удосконалення науково-теоретичної і методичної підготовки, професійної майстерності, розширення загальнокультурного рівня працівників шкіл, позашкільних закладів та органів управління освітою.¹

Система післядипломної освіти є органічною складовою частиною системи неперервної освіти, і її подальше функціонування та розвиток можливі лише за умови тісного взаємозв'язку з усіма іншими складовими освітньої сфери. Саме з цієї точки зору визначається Державною національною програмою "Освіта" (Україна ХХІ століття)

---

¹ Крисюк С.В. Становлення і розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1944-1995 рр.). – Львів, 1997. – С. 170.

місце післядипломної освіти в загальній структурі освіти. Як пріоритетний напрямок реформування освіти розглядається "...створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями...".²

Розвиток системи післядипломної освіти педагогів, на думку Н. Протасової, характеризується об'єктивно існуючими, суттєвими зв'язками явищ освіти і суспільного життя. Такими закономірними зв'язками є залежність післядипломної освіти як особливого освітнього утворення від сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільного життя; єдність і взаємозв'язок розвитку та збагачення в процесі післядипломної освіти загальнокультурної (загальноосвітньої), фахово-кваліфікаційної та функціональної складових сукупної культури педагога; взаємозв'язок післядипломної освіти педагога з активною самоосвітою, саморозвитком і самовихованням; залежність ефективності післядипломної освіти педагогів від доцільно організованої діяльності та розумно побудованого спілкування в її процесі. Органічними складовими післядипломної освіти є теоретичне і практичне навчання. Теоретичне навчання в змісті післядипломної освіти виконує функції: орієнтира в інформаційному потоці; розвитку мислення педагога; формування та збагачення понятійного апарату фахівця; створення основи для осмислення та аналізу педагогічного досвіду; прогностичну; основи для прийняття рішень; здобуття і вироблення нового знання. Виходячи з цього,

---

² Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994. – С. 7.

структура змісту теоретичного навчання детермінована: цілями післядипломної освіти; гуманітаризацією змісту післядипломної освіти; структурою об'єкта діяльності; рівнем кваліфікації педагогів; структурою об'єкта вивчення.³

А. Розенберг вказує, що як спеціально організована, цілеспрямована і зумовлена відповідними рамками діяльність удосконалення кваліфікованих вчителів становить цілісну систему, що має свої завдання, зміст, методи та форми, резерви для розвитку. Ця система має такі компоненти:

- інформаційний – через систему підвищення кваліфікації вчителі мають отримувати всебічну інформацію про новини соціально-політичного та культурного життя країни, про нові досягнення філософської, педагогічної та фахової літератури;
- відтворюючий – забезпечення актуалізації та поглиблення фахових і загальноосвітніх знань учителів на основі наукових досягнень і директивних документів щодо освітньої діяльності;
- методичний – ознайомлення з ефективними, перевіреними практикою технологіями навчання та виховання, обговорення новозапропонованих технологій з метою визначення рівня їх життєвості та доцільності, колективне створення ефективних методик вивчення окремих тем або розділів, організація виховної діяльності;
- науковий – вивчення наукових основ педагогічної діяльності, зокрема з метою переорієнтації, де це потрібно, вчителів щодо цілей і завдань виховання, освіти та

---

³ Протасова Н.Г. Теоретико-методичні основи функціонування системи післядипломної освіти педагогів в Україні // Автореферат дисертації доктора пед. наук. – К., 1999. – С. 12.

навчання, подолання старих стереотипів і традицій у роботі із школярами, а також з метою створення надійної бази для повсякденної творчості вчителів.

Взаємодія зазначених компонентів сприяє досягненню нової інтегративної якості діяльності, яка і говорить про ефективність системи.⁴

При цьому, на думку Ю. Конаржевського, розуміння післядипломної освіти педагогічних кадрів як цілісної системи, тобто певної сукупності взаємодіючих один з одним елементів, спроектованої на досягнення певної мети, що являє собою цілісне утворення й взаємодіє з середовищем, вимагає системного підходу до її вивчення.⁵

Система післядипломної освіти фахівців покликана в сучасних умовах вирішувати комплекс завдань, спрямованих на задоволення інтересів громадян у постійному підвищенні професійного рівня відповідно до кон'юнктури ринку праці, соціальний захист, забезпечення потреб суспільства і держави у висококваліфікованих конкурентноспроможних фахівцях, але існуюча система підготовки учителів і вихователів ще недостатньо орієнтована на підготовку учителя нової формації і потребує перебудови на принципах демократизації, гуманізації і безперервності навчання, орієнтації на розвиток творчих здібностей, органічної єдності школи, педагогічних навчальних закладів, закладів післядипломної освіти; і далі, що системний підхід

---

⁴ А.Я.Розенберг. Актуальні проблеми теорії і практики післядипломної освіти керівних і педагогічних кадрів // Матеріали звітної наукової конференції 5-6 березня 1998р. – Ч. 1. – Київ, 1998 р. – 180 с.

⁵ Конаржевский Ю.А. Что нужно знать директорам школ о системах и системном подходе: Учебное пособие. – Челябинский гос. пед. институт, 1986. – 135 с.

виходить з того, що специфіка складного об'єкту не вичерпується особливостями його складових елементів, а міститься перш за все в характері зв'язків та відносин між певними елементами.

В. Лупич та Л. Гатяш зазначили, що в Інституті підвищення кваліфікації відпрацьована система організації курсової підготовки за різними формами, а саме: категорійністю; урахуванням обов'язковості проходження курсів раз у 5 років; різнорівневим підбором слухачів на курси з залученням вчителів-лідерів; діагностуванням і вивченням рівня навчально-виховного процесу та результатів курсування, визначенням набору педагогічних задач, окресленням виявлених проблем; творчим впровадженням передових педагогічних здобутків. В Україні сьогодні здійснюється процес формування якісно нової системи організації післядипломної освіти педагогічних кадрів, яка повинна забезпечувати поглиблення професійних знань, умінь за спеціальністю, здобуття нових кваліфікацій, одержання нового фаху та здобуття наукового ступеня. Для вирішення цих завдань створюються відповідні умови, накреслено напрями та шляхи реформування післядипломної освіти.⁶

Система післядипломної освіти педагогів, на погляд Н. Протасової, є одночасно споживачем, користувачем, акумулятором, виробником і джерелом інформації, але оскільки інформація відзначається швидким застаріванням, постійним оновленням та розширенням, то для нормального функціонування

---

⁶ Лупич В.І., Гатяш Л.В. Проблеми післядипломної освіти. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Закарпатського інституту методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації пед. кадрів, 5 травня 1996 р. – Ужгород, 1996. – С. 33-35.

освітньої системи стають вагомими проблеми випереджувальної інформації – передбачення. Діяльність педагога тісно пов'язана з педагогічним передбаченням та прогнозуванням, тому перед системою післядипломної освіти педагогів постають дві актуальні проблеми: перша – необхідність випереджувального характеру змісту післядипломного навчання фахівців; друга – необхідність підготовки педагогів у галузі педагогічного передбачення та прогнозування.⁷

Разом з тим, на думку А. Кузьмінського, в період розбудови національної школи очевидна кардинальна перебудова підготовки, і особливо післядипломної освіти, педагогічних кадрів та підвищення їх соціальної відповідальності за доручену справу.⁸

П. Матвієнко зазначає, що реорганізація освіти, її демократизація відроджують в нових історичних умовах такі спеціалізовані заклади, як колегіуми, ліцеї та гімназії, що розвиток і становлення цих навчальних закладів визначається виключно рівнем професійної компетентності та загальної педагогічної культури вчительських кадрів, а тому найважливішою умовою розвитку шкіл нового типу є спеціальна підготовка для них педагогічних кадрів з достатнім рівнем загальної, педагогічної та спеціальної культури, високою професійною компетентністю, здатністю до керування становленням творчої особистості дитини. Це потребує організації у системах педагогічної освіти і підвищення

---

⁷ Протасова Н.Г. Теоретико-методичні основи функціонування системи післядипломної освіти педагогів в Україні // Автореферат дисертації доктора пед. наук. – К., 1999. – С. 7.

⁸ Кузьмінський А.І. // Вісник черкаського університету. Серія “Психолого-педагогічні науки”. – Вип. 8. – Черкаси, 1998.

кваліфікації педагогічних кадрів спеціальних груп, призначених для підготовки фахівців для цих навчальних закладів.⁹

Ознаками високої кваліфікації учителя, на погляд В. Радул, є єдність високого рівня активності і світогляду. Активність, її зміст, форми, діапазон визначаються ставленням учителя до різних видів творчості, праці, колег по роботі, учнів, до організації і змісту відпочинку. Одна з передумов підвищення кваліфікації учителя – зростання його соціальної позиції. Сучасні соціологія та психологія розглядають кваліфікацію людини не відокремлено, а у цілісній структурі її особистості, у світі стосунків та потреб, що визначають рівень розвитку особистості. Це зумовлено ще і тим, що творча трудова діяльність вчителя поєднана із вибірковою емоційною спрямованістю особистості. Для зростання рівня кваліфікації вчителя необхідні зовнішні впливи, які, слугуючи відповідним компонентам професійної діяльності або її результатам, здатні формувати позитивні емоції, прагнення до підвищення кваліфікації. Процес зростання кваліфікації вчителя залежить від соціального середовища, соціального досвіду, властивостей його особистості. Процес підвищення кваліфікації – це процес інтенсифікації становлення соціальної зрілості особистості вчителя. Звідси важливе значення для аналізу цього процесу має поняття “педагогічна діяльність”. Як відомо, будь-яка цілеспрямована діяльність, у тому числі й педагогічна, за

---

⁹ Матвієнко П.І. Проблеми підготовки вчителя для навчальних закладів нового типу у системі післядипломної освіти // Всеукраїнська науково-практична конференція з проблем роботи середніх загальноосвітніх навч.-виховних закладів нового типу. 2-4 лютого 1994 р. Тези доповідей та виступів. – Вип. 2. – К., 1994. – С. 125-126.

звичайних, стандартних умов здійснюється за певним алгоритмом, відповідно до заздалегідь створеної і відпрацьованої програми. А тому, згідно з таким підходом, процес підвищення кваліфікації вчителя – це зміна будь-яких сторін, аспектів його професійної діяльності, тобто його професійних установок. Найпоширенішою формою підвищення кваліфікації вчителів є їх навчання у різного рівня інститутах підвищення кваліфікації. Також однією із форм підвищення кваліфікації є стажування випускників педагогічних навчальних закладів. Але нині ця форма не має належного поширення, підтримки, втілення. Ще одна форма підвищення кваліфікації молодих учителів – участь у методичних об'єднаннях учителів. Підвищення кваліфікації вчителів на курсах дає лише необхідний мінімум знань. Як свідчить практика роботи ряду інститутів удосконалення вчителів, перепідготовка вчителя на курсах має формальний характер, якщо вона не оновлюється постійною самоосвітою.

На думку В. Радул, найефективнішою формою підвищення кваліфікації учителя є вдосконалення організації самоосвіти. Це пояснюється тим, що під час самоосвіти учитель цілеспрямовано здійснює самореалізацію.¹⁰

Разом з тим В. Дивак вважає, що самоосвіта не здатна повністю задовольнити потреби вчителів у професійному вдосконаленні. Привести професійну компетентність учителів у відповідність із визнаними світовими стандартами, розвивати творчий потенціал, педагогічну майстерність учителів, підвищувати їх інтелектуальний і загальнокультурний рівень покликані професійні

---

¹⁰ Радул В.В. Соціальна зрілість молодого учителя. Монографія. – К.: Вища школа, 1997. – С. 134-144.

методисти. Тому в Україні сформувалася і функціонує система підвищення кваліфікації вчителів, яка має таку структуру: заклади післядипломної освіти педагогічних працівників, обласні методичні центри (обласний рівень), районні, міські методичні кабінети, центри (районний рівень), методичні об'єднання вчителів у школах (шкільний рівень). На всіх рівнях підвищення професійної кваліфікації вчителів допомогу у науковому, методичному і організаційному забезпеченні цієї неперервної роботи надає методична служба.¹¹

М. Скрипник звернув увагу на те, що система післядипломної освіти покликана поряд з іншими інститутами збагатити загальною та професійною культурою вчителя, забезпечити розвиток його особистості. З метою розкриття динаміки функціонування та розвитку особистості педагога в умовах післядипломної освіти необхідно визначити системоутворюючу основу, що забезпечує саморозвиток учителя й залучає його до світу культури. Такою системоутворюючою основою є цілеспрямована діяльність педагога в освітніх системах за схемою: педагог-педагог, вчитель-учень, вчитель-батьки тощо. Таким чином, діяльнісний підхід дає змогу розкрити багаторівневе системне становлення особистості вчителя.¹²

Роль післядипломної освіти як самостійної галузі психолого-педагогічної діяльності особливо зросла у

---

¹¹ Дивак В.В. Професійне становлення методистів у закладах післядипломної освіти пед. працівників: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 1999. – С. 1-2.

¹² Скрипник М.І. Актуальні проблеми теорії і практики післядипломної освіти керівних і педагогічних кадрів // Матеріали звітної наукової конференції 5-6 березня 1998р. – Київ, 1998. – Ч. 1. – С. 41.

зв'язку з прийняттям концепції безперервної освіти. Головною метою системи післядипломної освіти, на думку В. Химинець, слід вважати:

- підвищення фахової кваліфікації педагогів з спеціальною освітою;
- ознайомлення освітянського загалу з новітніми досягненнями методики навчання і виховання;
- поглиблення і розширення соціально-економічних і політичних знань вчителів всіх предметів.¹³

Рушійними силами розвитку системи післядипломної освіти є суперечності між вимогами щодо задоволення суспільних потреб, які висувуються суспільством, та інтересами, потребами конкретного індивіда; між темпами застарівання освіти, знань, інформації та темпами їх оновлення; між поглибленням і розширенням людського досвіду та природною обмеженістю можливостей людини в опануванні ним; між вузькопрофесійною замкненістю професійної діяльності фахівця та всебічним і гармонійним розвитком особистості.¹⁴

У системі підготовки кадрів у країні, на думку С. Архіпової, має бути певна структура професійної освіти і різноманітність форм альтернативної освіти. Це можуть бути:

---

¹³ Химинець В.В. Роль кафедри інституту в системі безперервної освіти. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Закарпатського інституту методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації пед. кадрів, 5 травня 1996 р. – Ужгород, 1996. – С. 12-13.

¹⁴ Протасова Н.Г. Теоретико-методичні основи функціонування системи післядипломної освіти педагогів в Україні // Автореферат дисертації доктора пед. наук. – К., 1999. – С. 12-13.

- стандартні форми – вузи, університети, курси підвищення кваліфікації при інститутах післядипломної підготовки і при ФПК, семінари, конференції, лекторії і т.п.;
- нестандартні (мобільні) форми – науково-освітницькі гуртки, творчі групи і навчальні центри, народні університети, любительські об'єднання, освітньо-пізнавальні екскурсії і т.п.;
- самоосвіта (керована і спонтанна).

Все це дозволить кожній людині завдяки різноманітності форм здійснювати вільний вибір навчального процесу, реалізувати свої індивідуальні освітні потреби.¹⁵

Залежно від змісту і мети удосконалення та розвитку особистості спеціаліста можна виділити такі напрямки:

- загальнокультурний, загальноосвітній (збагачення пізнавальних здібностей і наукової картини світу, поглиблення світосприйняття, задоволення духовних потреб у різноманітних галузях знань, і передусім в літературі, мистецтві, культурі);
- професійний, підвищення кваліфікації і перекваліфікація (підвищення професійної компетенції, професійний ріст, одержання нової професійної освіти за здобутою чи суміжною спеціальністю, оволодіння професійними технологіями);
- гуманітарний (активізація духовних потреб педагога, його емоціональний розвиток, вивчення мов, оволодіння знаковими системами культури);

---

¹⁵ Архіпова С.П. // Вісник черкаського університету. Серія "Психолого-педагогічні науки. – Вип. 8. – Черкаси, 1998. – С. 16-17.

- національно-культурний (оволодіння культурно-історичним досвідом свого народу, його традиціями, звичаями та обрядами, формування національної свідомості);
- суспільний (розширення сфери компетентної і відповідальної участі в житті школи і суспільства);
- соціально-економічний (підвищення ділової активності і якості відносин у сфері педагогічної праці, оволодіння нормами права, соціальної педагогіки і психології);
- соціально-політичний (покращення виконання соціальних ролей і підвищення культури спілкування) і т.п.¹⁶

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми свідчить, що система післядипломної освіти відіграє важливу роль у фаховому вдосконаленні вчителів. Педагогічні навчальні заклади не забезпечують усім випускникам готовності до повноцінного виконання своїх професійних завдань. Становлення їх як спеціалістів фактично відбувається в процесі практичної діяльності, в системі післядипломної освіти. Тому сучасний зміст освіти вимагає від інститутів післядипломної освіти диференційованого підходу до роботи з учителями: збільшення обсягу науково-теоретичної підготовки; забезпечення планомірного зростання до фахівця вищої категорії; підтримки професійного рівня елітарної частини вчительських кадрів; забезпечення інформацією про сучасні педагогічні технології та інноваційні процеси; здійснення науково-консультативного обслуговування тощо.

---

¹⁶ Архіпова С.П. // Вісник черкаського університету. Серія “Психолого-педагогічні науки”. – Вип. 8. – Черкаси, 1998. – С. 6.

Але прагнучи дати слухачам курсів "знання про все", система післядипломної освіти в умовах короткотривалості занять намагається втиснути все нове в навчальні плани і програми. У результаті цього знижується рівень фундаментальності навчання. Тому, на наш погляд, система підвищення кваліфікації має бути націлена не стільки на передачу інформації, скільки на формування і розвиток наукового стилю пізнавальної діяльності.

Інна ТИТАРЕНКО

Профессиональное усовершенствование учителя в системе последипломного образования: теоретический аспект

Резюме

В статье проанализировано современное состояние последипломного образования учителей, проблемы усовершенствования профессиональной подготовки в системе последипломного образования. Подчеркивается, что необходимо направить систему повышения квалификации не столько на передачу информации, сколько на формирование и развитие научного стиля познавательной деятельности учителя.

Inna TITARENKO

Professional Advancement of a Teacher in the System of Postgraduate Education: Theoretical Aspect

Summary

The article analyzes the state of modern postgraduate education of teachers and problems of teachers' professional advancement. Publication stresses the necessity to direct the system of raising the level of teacher's skills at formation and development of teacher's cognitive activity. Factors of transferring information are considered to be not so important.